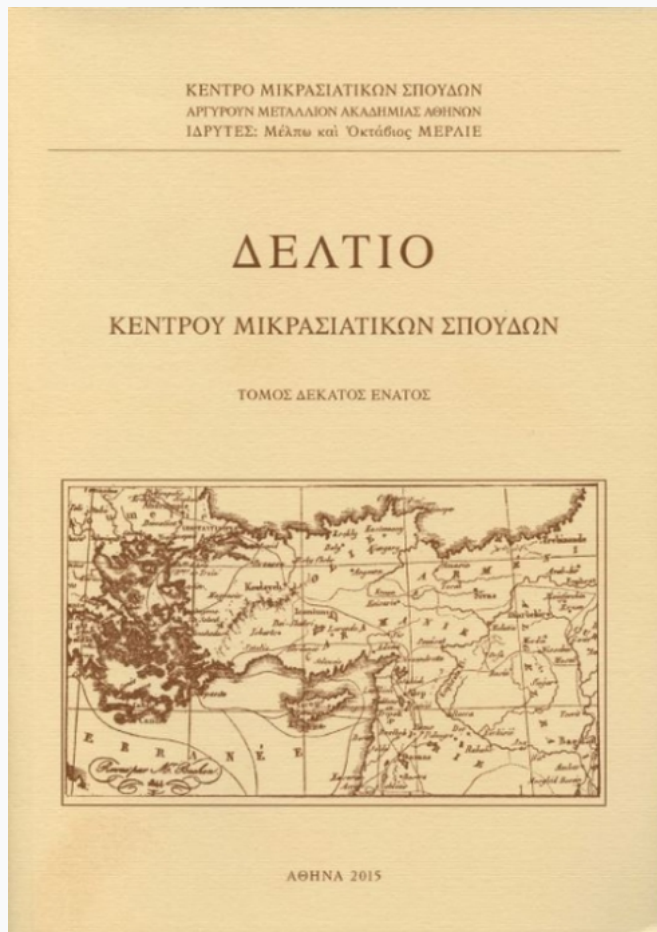

Bulletin of the Centre for Asia Minor Studies

Vol 19 (2015)

Η Τελευταία Συνομιλία με τον Μιχαήλ Σακελλαρίου

Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης

doi: [10.12681/deltiokms.309](https://doi.org/10.12681/deltiokms.309)

Copyright © 2015, Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Κιτρομηλίδης Π. Μ. (2015). Η Τελευταία Συνομιλία με τον Μιχαήλ Σακελλαρίου. *Bulletin of the Centre for Asia Minor Studies*, 19, 17–20. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.309>

Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης

Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΣΥΝΟΜΙΛΙΑ ΜΕ ΤΟΝ ΜΙΧΑΗΛ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

Κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνες τῆς ζωῆς τοῦ Μιχαῆλ Σακελλαρίου τὸν ἔβλεπα καὶ ἐπικοινωνοῦσα μαζί του ἀρκετὰ συχνά. Ἔβλεπα ὅτι τοῦ ἔδιναν πολλὴ χαρὰ οἱ ἐπισκέψεις μου, γιατί συζητούσαμε πολλὰ ζητήματα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας ποὺ εἶχε πάντα στὸ μυαλό του. Ἦταν ἀκριβῶς ἡ ἐποχὴ ποὺ εἶχε ὀλοκληρώσει τὴν ἔκδοση τῶν ξεχασμένων νεανικῶν του ἔργων γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ καὶ μὲ ἐντυπωσιακὴ διανοητικὴ διαύγεια καὶ τὴ γνωστὴ σὲ ὅλους ὄσους τὸν γνωρίζαμε ὀρθοκρισία καὶ ἀκατάβλητο μεράκι γιὰ ἔρευνα σχεδίαζε βελτιωμένες καὶ ἐμπλουτισμένες νέες ἐκδόσεις. Τὸ 2012 εἶχα παρουσιάσει στὸ *Βῆμα* τὸ βιβλίο του, *Ἡ ἀπόβαση τοῦ Ἴμπραῆμ στὴν Πελοπόννησο, καταλύτης γιὰ τὴν ἀποδιοργάνωση τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης (24 Φεβρουαρίου-23 Μαΐου 1825)*, Ἡράκλειο 2012 (βλ. Τὸ *Βῆμα/Βιβλία*, 25 Μαρτίου 2012). Μόλις στὶς ἀρχὲς τοῦ 2014 κυκλοφόρησε τὸ βιβλίο *Ἐνας συνταγματικὸς δημοκρατικὸς ἡγέτης κατὰ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ '21. Ὁ Γ. Λογοθέτης Λυκοῦργος τῆς Σάμου (1772-1850)*, μοῦ εἶπε: «Περιμένω τὴν παρουσίασή σου». Τὸ ἔργο εἶναι ὀγκωδέστατο, σχεδὸν πεντακόσιες σελίδες, καὶ ἡ ἀνάγνωσή του ἀπαίτησε χρόνο. Εἶδα τὸν Μιχαῆλ Σακελλαρίου στὶς 17 Ἰουνίου καὶ τοῦ ἀνέφερα ὅτι ἔγραφα τὴν παρουσίαση καὶ δὴ τὴν ἔστελνα στὸ *Βῆμα* τὶς ἐπόμενες ἡμέρες. Χάρηκε καὶ εἶπε ὅτι τὴν περίμενε μὲ ἀνυπομονησία. Μιλῆσαμε γιὰ πολλὰ ἐκεῖνη τὴν ἡμέρα. Ἦταν ζωηρὸς καὶ εἶχε διάθεση γιὰ συζήτηση. Μιλῆσαμε γιὰ τὴν ἱστορικὴ ἔρευνα, τὴν ἔλλειψη ἐπαγγελματισμοῦ καὶ τὸν ἐπαρχιωτισμὸ ποὺ κατατρύχουν τὴν ἱστορία τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ· τοῦ εἶπα γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ πόσο μεγάλη ἀπώλεια γιὰ τὴ νεοελληνικὴ ἱστοριογραφία ὑπῆρξε ἡ δική του στροφὴ πρὸς τὴν ἀρχαία ἱστορία. Μοῦ μίλησε γιὰ τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν καὶ μοῦ ἐξέφρασε τὴν ἀπογοήτευσή του γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο γίνονται οἱ ἐκλογὲς τῶν ἀκαδημαϊκῶν. Ἡ συζήτησή μας πάντως ἐπικεντρώθηκε κυρίως στὸν Λυκοῦργο καὶ στὸ πραγματικὰ ἐντυπωσιακὸ φαινόμενο τοῦ δημοκρατικοῦ του φρονήματος. Ποιὲς ὑπῆρξαν οἱ πηγὲς αὐτοῦ τοῦ φρονήματος; Τί δὴ μπορούσε νὰ

γνώριζε ὁ Λυκουῦργος ἀπὸ τὶς πολιτικὲς ἰδέες τοῦ Διαφωτισμοῦ; «Θέλω νὰ τὰ σκεφτεῖς αὐτὰ τὰ ζητήματα», μοῦ εἶπε. «Ἐσὺ γνωρίζεις τόσο καλὰ τὸν Διαφωτισμό, ὥστε νὰ μπορεῖς νὰ κρίνεις μὲ ἀκρίβεια χωρὶς ὑπερβολὲς καὶ παρανοήσεις». Ἡ συνάντηση ἐκείνη ὑπῆρξε δυστυχῶς ἡ τελευταία μεταξύ μας. Ἐφησα ἄλλες δουλειὲς καὶ ὑποχρεώσεις στὴν ἄκρη, συγκεντρώθηκα στὸ κείμενο καὶ τὸ ἔστειλα στὸν Νίκο Μπακουνάκη. Ἡ παρουσίαση δημοσιεύθηκε στὸ *Βῆμα/Βιβλία* στὶς 13 Ἰουλίου 2014. Ὁ ὑπεύθυνος τοῦ ἐνθῆτου Νίκος Μπακουνάκης τὸ δημοσίευσε ἀμέσως, γνωρίζοντας πόσο εὐδραυστη ἦταν ἡ ὑγεία τοῦ συγγραφέα. Τὶς ἐπόμενες ἡμέρες ὁ Μιχαὴλ Σακελλαρίου μὲ ζήτησε στὸ τηλέφωνο καὶ μοῦ μίλησε μὲ ἐνθουσιασμό: «Διαβάσαμε τὸ κείμενό σου μὲ τὸν ἀνεπιό μου σταματώντας σὲ κάθε φράση καὶ λέγοντας πόσο εὐστοχα γράφεις καὶ κρίνεις». Τοῦ ἀπάντησα ὅτι ἡ ικανοποίησή του ἦταν ἡ μεγαλύτερή μου ἀνταμοιβή. Συμφωνήσαμε ὅτι μετὰ κάποιες ἀπουσίες ἀπὸ τὴν Ἀθήνα γιὰ ἐπαγγελματικοὺς λόγους, θὰ συναντιόμασταν γιὰ νὰ τὰ ποῦμε καὶ πάλι. Ἀνέφερε ὅτι εἶχε κάποιες σκέψεις πού θὰ ἤθελε νὰ μοῦ πεῖ καὶ πρόσθεσε: «Θὰ σὲ περιμένω ὅπως πάντα μὲ ἀνοιχτὲς ἀγκάλες».

Στὶς 11 Αὐγούστου τὸ βράδυ, ἐπιστρέφοντας ἀπὸ ἓνα πολυήμερο ἐκπαιδευτικὸ ταξίδι στὴν Καππαδοκία μὲ ὀμάδα μεταπτυχιακῶν φοιτητῶν ἀπὸ τὴν Ἀμερική, ἡ σύζυγός μου Μαίρη Κωνσταντουδάκη ἄκουσε τὰ μηνύματα στὸν τηλεφωνητὴ καὶ μοῦ εἶπε ὅτι ὑπῆρχε μήνυμα ἀπὸ τὸν Μιχαὴλ Σακελλαρίου, ὁ ὁποῖος ἔλεγε ὅτι ἤθελε νὰ μοῦ μιλήσει. Τοῦ τηλεφώνησα τὴν ἐπαύριον 12 Αὐγούστου τὸ πρωί. Τὸ ἴδιο βράδυ θὰ φεύγαμε γιὰ διακοπὲς στὴν Κρήτη καὶ ἤθελα νὰ τὸν χαιρετήσω. Χάρηκε ὅταν μὲ ἄκουσε καὶ μοῦ εἶπε: «Θυμᾶσαι τὴ συζήτησή μας γιὰ τὸ ἐνδεχόμενο νὰ γνώριζε ὁ Λυκουῦργος τὶς ἰδέες τοῦ Ρήγα; Νομίζω ὅτι βρῆκα τὴν ἄκρη». Μοῦ ἀνέφερε ὅτι ἓνα σοβαρὸ τεκμήριο συνιστοῦσε ἡ ἀναφορὰ τοῦ Κυρίλλου Λαυριώτη στὸν Ρήγα, ἔστω καὶ ἐχθρική καὶ στηλιτευτική, καὶ θὰ ἔπρεπε ὡς ἐκ τούτου νὰ ἐρευνηθεῖ τὸ θέμα δι' αὐτῆς τῆς ὁδοῦ. Ὁ Λυκουῦργος εἶχε στὴν κατοχὴ του χειρόγραφο τοῦ κειμένου τοῦ Κυρίλλου καὶ αὐτὸ συνιστοῦσε ἓνα ἰσχυρὸ τεκμήριο. Τοῦ ὑποσχέθηκα ὅτι μετὰ τὶς διακοπὲς θὰ τὸν ἔβλεπα νὰ τὰ ποῦμε ἀναλυτικότερα καὶ ὅτι θὰ ἔψαχνα τὸ θέμα γιὰ νὰ συμπληρώσουμε τὴ δεύτερη ἔκδοση τοῦ βιβλίου του, ὅπως προγραμματίζε, γιὰ νὰ προσθέσει, ὅπως μοῦ εἶχε πεῖ στὶς 17 Ἰουνίου, καὶ τὸν σχολιασμό του στὸν Κώδικα τῶν οἰκονομικῶν τοῦ Λυκούργου πού δὲν εἶχε προλάβει νὰ περιλάβει στὴν πρώτη ἔκδοση. Αὐτὸ τὸ τμῆμα τῆς ἐργασίας εἶχε σχεδὸν ὀλοκληρωθεῖ καὶ ἀπαιτοῦσε μόνο κάποιους συμπληρωματικούς ἐλέγχους στὰ ἀρχεῖα τῶν Σπετσῶν καὶ τῆς Ὑδρας γιὰ νὰ ἐντοπιστοῦν τυχόν

ἀναφορὲς σὲ καταβολὲς τῶν Σαμίων, ὥστε νὰ διασταυρωθοῦν μὲ τὶς καταγραφὰς στὸν Κώδικα.

Θαύμασα τὴν πίστη του στὴν ἔρευνα, τὴν ὀρθολογικότητα τῆς σκέψης του, τὴν ἀκλόνητη προσήλωσή του στὴ ζωὴ τοῦ πνεύματος ποὺ τὸν εἶχε κρατήσει ζωντανὸ καὶ ἐπιστημονικὰ ἐνεργὸ ὡς τὰ 102 του χρόνια. Ὑπόδειγμα γιὰ ὅλους μας, σκέφτηκα, ἀκόμη καὶ γιὰ ἐμᾶς τοὺς ἐλάσσονες θνητούς, ποὺ δὲν διαθέτουμε τὴ δική του δύναμη, πειθαρχημένη βούληση καὶ τὶς ἰσχυρὲς πνευματικὲς ἀρετές. Ἀργότερα ἔμαθα ἀπὸ τὸν ἀνεψιό του, καθηγητὴ τοῦ Ἐθνικοῦ Μετσοβίου Πολυτεχνείου, Μιχαὴλ Γ. Σακελλαρίου, ὅτι ἡ συνομιλία μας ἐκείνη ὑπῆρξε ἡ τελευταία του πνευματικὴ ἀναλαμπή. Ἀκολούθησε τὸ ἐγκεφαλικὸ ἐπείσodio ποὺ σήμανε τὴν ἀρχὴ τοῦ τέλους, τὸ ὁποῖο ἐπῆλθε στὶς 16 Αὐγούστου 2014, ἀφήνοντας σ' ἐμᾶς τοὺς ἐπιγιγνομένους μελετητὲς τοῦ ἑλληνισμοῦ ἓνα ἀπαράμιλλο πνευματικὸ ὑπόδειγμα ὡς πηγὴ ἔμπνευσης καὶ φρονηματισμοῦ.

